

Про найважливіші аспекти мовної підготовки майбутніх юристів

Мовна освіта майбутніх юристів, які братимуть безпосередню участь в розбудові правової держави, працюючи в органах державної влади та управління, в системі правосуддя, прокуратури, МВС, юстиції, нотаріату, правової науки й освіти, нині має бути комплексною і професійно орієнтованою, спрямованою на вдосконалення і поглиблення фахових знань, підвищення рівня професійної ерудиції та загальномовної культури студентів.

Лінгвістична підготовка студентів у цьому напрямі забезпечується комплексом різних видів навчально-методичної та навчальної роботи: від розробки нових ефективних програм мовних курсів до найрізноманітніших форм і методів їх реалізації, з використанням найсучасніших наукових, інформаційних та комп'ютерних технологій.

Важливо, щоб така фахово-лінгвістична підготовка починалася з перших днів навчання студента у вузі і протягом наступних років зберігала свій цілеспрямований та системний характер, допомагаючи якнайкраще оволодівати фаховими дисциплінами, формуючи увагу до мови і стилю закону, семантики юридичних термінів, труднощів терміно - і слововживання.

Зосередимо увагу на тих аспектах мовної освіти майбутніх правників, яким, на нашу думку, на практиці приділяється ще недостатньо уваги. У той же час актуалізація цих аспектів у процесі викладання мовних курсів, як показує досвід, робить його більш ефективним і професійно орієнтованим, реалізує конкретні міжпредметні зв'язки лінгвістичних і фахових дисциплін.

Одним із першочергових завдань викладачів-мовників є ознайомлення студентів із юридичною та загальною лексикографією. Студент повинен знати основні типи словників, як лінгвістичні, так і фахового призначення, а також те, яку інформацію він може з них одержати. Тому вже на перших заняттях з мови студенти отримують повну бібліографічну інформацію про різноманітні лексикографічні й енциклопедичні джерела, що фіксують юридичні терміни, їх тлумачення, походження, особливості слововживання та ін.

Важливо навчити студентів аналізувати різні засоби семантизації юридичних термінів у словниках різних типів, визначати структуру і основні компоненти словникової статті, формувати навички лексикографічного опрацювання термінів права, вміння самостійно вирішувати складні випадки

терміновживання за допомогою лексикографічної та наукової літератури. Навички комплексного лінгвістичного аналізу термінів права допоможуть студентам вирішувати численні питання мовно-термінологічного характеру, які виникають під час опанування нового законодавчого, наукового та навчального матеріалу, опрацювання давніх і сучасних юридичних джерел, укладання, перекладу і редагування юридичних текстів, виконання науково-дослідницьких робіт та ін. Вони стануть надзвичайно корисними в нормопроектувальній діяльності юристів.

Різноманітні типи словників (енциклопедичні, тлумачні, термінологічні, юридичні, історичні, етимологічні, фразеологічні, лексичної сполучуваності, синонімів, орфографічні, орфоепічні та ін.) використовуються в різних формах навчальної роботи, як аудиторної, так і самостійної. Коментарі викладача містять у собі аналітичний огляд словників, а також інформацію про те, до яких лексикографічних джерел їм потрібно буде звернутися при вивченні тих чи інших дисциплін.

Під час вивчення курсів "Історія держави і права України", "Історія України" та ін. предметів, які передбачають ознайомлення з давніми юридичними документами, у студентів неминуче виникнуть питання, пов'язані з тлумаченням таких термінів і словосполучень, як-от: *адверсор, адгерент, антецессор, бурити право, варунки, вено, виж, випуст, досьт учинити, деспект, зверхность, злецене, зшарпати, зыск, квитовать, конфирмовать, коштъ челобитческий, кровность, лавникъ, лице, луп, маестать государевъ, моц, о горло приправити, опатреніе, ортель, поводъ, поссессія, посяжка, потачка, претенсія, промеморія, райтар, райца, реверсь, реконвенція, роспартс, рсцсс, сеймикъ, умоцований* та ін. Адже значна частина видань юридичних актів минулого не супроводжується ні відповідними коментарями, ні словниками; не містять такої інформації навіть навчальні хрестоматії з історії держави і права України.

Високоєфективними і зручними в роботі з пам'ятками права були б спеціальні словники давньої юридичної лексики або хоча б навчальний термінологічний словник, створений на базі тих історико-юридичних джерел, які визначені навчальними програмами. До такої лексикографічної роботи можна було б залучити як істориків права, так і мовознавців, істориків мови і лексикологів. Але, на жаль, хоча ґрунтовні розробки у цьому напрямі ведуться, історичного словника юридичної термінології як в українській, так і в російській лексикографії ще немає.

Робота з давніми текстами законодавчого характеру, різноманітними за жанром пам'ятками староукраїнського ділового мовлення потребує серйозної попередньої історико-термінологічної підготовки студентів.

Сьогодні у процесі підготовки студентів для роботи з актовими джерелами доцільно широко залучати такі цінні лексикографічні матеріали, як-от: а) словники тлумачно-історичного плану, б) пам'ятки староукраїнської лексикографії, в) словники давньої актової мови та ін. Ефективним є також

звернення до присутніх у деяких виданнях пам'яток словників малорозумілих слів або деяких юридичних термінів, що вийшли з ужитку. Але опрацьованих таким чином пам'яток дуже мало, до того ж словники ці невеликі за обсягом і не охоплюють значної частини юридичного лексикону.

Нами здійснена лексикографічна обробка тексту однієї з найвидатніших в історії українського права кодифікаційних праць - "Права, по которымъ судится малороссійській народъ", у результаті якої був укладений значний за обсягом Словник термінологічної лексики цієї пам'ятки.

Використання цього словника студентами у процесі вивчення історії держави і права України, зокрема її гетьманського періоду, значно полегшує опанування ними правових норм кодексу, сприяє кращому розумінню юридичних термінів і понять, дає цілісне уявлення про структуру тогочасної правової системи, термінологічний склад її галузей. Корисним виявляється звертання до нього і під час роботи з писемними пам'ятками інших епох, насамперед, з тими що слугували джерелами кодексу, а саме: Литовським статутом, джерелами магдебурзького права, Зерцалом Саксонів, Хелмінським порядком та ін.

Словник складається з 2-х частин. У першій в алфавітному порядку розміщено терміни і термінологічні сполучення з їх тлумаченнями. У другій частині представлена тематична класифікація юридичної термінології (термінологія судоустрою, судово-процесуальна термінологія, назви судових посадових осіб, термінологія окремих галузей права: майнового, спадкового, сімейного, зобов'язального, договірної, кримінального та ін.). За наявними у словнику посиланнями можна не тільки встановити синонімічні ряди термінів, що репрезентували на той час одне юридичне поняття, як-от: *Пленіпотентъ (Адвокатъ, Патронъ, Поверенный, Прокураторъ); Акторъ (Челобитчикъ, Истець, Жалостливая сторона); Едначь (Миритель, Примиритель); Сообидитель (=Товариць, Сообицьникъ)*, але й встановити коло термінів, що відносяться до однієї або суміжних термінологічних груп (*Вьензеніе "в'язниця" (Узлище)*. - Див. ще *Арестъ; Ортель (-Декретъ, Определеніе, Приговоръ, Сентенція)*. - Див. ще *Вершение, Решеніе* (дела в суде); *Шкода "втрати, збитки", "відшкодування", "спаш, потрава", "поруб"*-Див. ще *Спашъ, Порубъ; Церографъ* "письмове зобов'язання, розписка, вексель". - Див. ще *Облигъ*).

Курси сучасних правових наук, що мають на меті дати знання юридичних норм тих чи інших галузей права, як і спеціалізовані мовні курси «Юридична термінологія», «Мова права», потребують пильного і глибокого вивчення термінології права.

Система юридичних понять і інститутів відображена у спеціальних словниках, з різними типами яких знайомляться студенти. Це і словники загальноюридичного змісту, і галузеві, і перекладні.

Висвітлення питань, пов'язаних з описом семантики юридичних термінів у загальній і галузевій лексикографії, з визначенням основних типів дефініцій

термінів у тлумачних, енциклопедичних і термінологічних словниках, з аналізом репрезентації лексикографічних характеристик у двомовних та багатомовних юридичних словниках - обов'язковий компонент аудиторної і самостійної роботи студентів.

Одним з ефективних видів лексикографічної підготовки студентів є укладання індивідуальних фахових словничків, спрямованих на поповнення й активізацію словникового запасу студентів, підвищення рівня їх мовної ерудиції та культури. Спочатку ця робота спрямована на опанування основного загальноюридичного словникового фонду, пізніше вона охоплює термінологію різних галузей права. Засвоєння та опрацювання сучасної правової термінології здійснюється на лексичному, лексико-семантичному, стилістичному та граматичному рівнях. Перші два передбачають знання дефініції термінів, їх семантичної будови, вміння диференціювати окремі лексико-семантичні варіанти значення, встановлювати їх парадигматичні та синтагматичні зв'язки. Робота в цих напрямках допомагає запобігти серйозним лексичним і семантичним помилкам у мовленнєвій практиці майбутніх юристів, навчає правильного використання лексико-семантичних ресурсів мови залежно від мети й змісту висловлювання. Лексико-семантичний підхід тісно пов'язаний із стилістичним та граматичним підходами, адже у діловому мовленні вибір слова повинен відповідати не тільки вимогам семантичної точності, але й стилістичної доречності, граматичної та стилістично правильної сполучуваності.

Освоєння граматико-орфоепічних норм (написання, вимова, наголос) є важливим компонентом курсу ділового мовлення. Здійснюється воно на базі існуючих орфографічних і орфоепічних норм сучасної української мови і з урахуванням останньої редакції "Українського правопису", «Орфографічного словника української мови» (К., 1999), різноманітних словників-довідників з культури української мови, українського літературного слововживання, перекладних фахових словників та ін. При цьому увага студентів акцентується на складних випадках слововживання, аналізуються типові помилки у писемному й усному діловому мовленні, даються певні пояснення, рекомендації, застереження про неправильне або невдале використання терміна у тому чи іншому контексті.

Юридична термінологія як системно організована сукупність термінологічних одиниць правової галузі певної мови має вивчатися як у плані синхронії, так і діахронії.

Синхронічний підхід передбачає вивчення стану юридичної термінології як системи взаємозв'язаних та взаємозумовлених терміноелементів у певний момент його розвитку. Склад і структура сучасної правничої термінології, зв'язок і відношення між її елементами зумовлені логічною системністю правових понять, що складається з розгалуженої, але чітко організованої сукупності юридичних понять та інститутів. Завдання полягає не тільки у

тому, щоб проаналізувати склад та системно-структурну організацію сучасного юридичного словника української мови, визначити основні типи термінологічних одиниць та засоби термінотворення, але й виявити специфіку терміносистеми на різних мовних рівнях (лексико-семантичному, граматичному та ін.). Існування варіативних явищ у сучасній українській юридичній мові (лексичних, граматичних, вимовних) також має бути предметом вивчення.

Діахронічний підхід до вивчення юридичної термінології полягає в тому, щоб розглядати її у процесі історичного розвитку, у поступальному русі від початкового стану до сучасності. Адже юридична терміносистема на шляху свого становлення і формування не лишалася незмінною, поширювався її склад, ускладнювалася структура, чинилися певні лексико-семантичні процеси. Найважливішими питаннями, пов'язаними з діахронічним аспектом вивчення юридичної термінології, є питання її генезису, джерел поповнення, основних етапів історії, шляхів і напрямів еволюції. На основі аналізу усіх цих питань можливе прогнозування розвитку терміносистеми в майбутньому.

Для підвищення рівня мовної підготовки майбутніх юристів у вищих навчальних закладах вважаємо за доцільне ввести в навчальні програми юридичних факультетів такі спеціалізовані лінгвістичні курси: «Юридична термінологія», «Мова права», «Судова риторика», «Культура професійного мовлення юриста», «Лінгвістичне забезпечення нормопроектувальної діяльності», «Лінгвістична експертиза законопроектів», «Ділова документація і діловодство» та ін. У провідних вищих навчальних закладах України, які готують юристів і викладачів права (Національний університет «Кієво-Могилянська академія», «Вища школа права» при Інституті держави і права ім. В. М. Корецького, Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова та ін.), ідея максимального наближення мовної підготовки студентів до їх фахових інтересів знайшла повну підтримку і практичну реалізацію. Забезпечення таких курсів у навчальному процесі позитивно впливає і на опанування термінології суміжних навчальних дисциплін, підвищує професійну ерудицію та загальну культуру студентів, формує уважне ставлення до мови і стилю закону й офіційно-ділових документів, підвищує культуру усного і писемного професійного мовлення.

Курс «Юридична термінологія» має на меті дати комплексне і систематизоване знання термінології сучасного права (сучасних і давніх, питомих і запозичених). Студенти оволодівають основними поняттями юридичного термінознавства і термінографії: природа правового терміна; зв'язок між правовим явищем, поняттям і терміном; основні характеристики юридичного терміна (генетична, словотвірна, структурна, функціонально-стилістична та ін.) вимоги до законодавчого терміна; дефініція терміна, термінологічна система, способи термінотворення та ін.).

Курс «Мова права» формує цілісне наукове уявлення про мову права, її функції, специфічні ознаки і функціональні різновиди. Він

складається з таких основних розділів і підрозділів: мова законодавства; мовно-термінологічні проблеми законотворення; лінгвістична експертиза законопроектів; мова і стиль ділових документів; діловодство як система документації, документування й організація роботи з документами; аналіз типової структури і мовно-термінологічного оформлення документів; мова правничої науки; методика і практика укладання словників юридичних термінів; мова правової публіцистики; укладання й аналіз правових текстів різних стилів і жанрів; проблеми перекладу і редагування юридичної літератури. З метою удосконалення мовної майстерності і підвищення культури наукового і офіційно-ділового спілкування аналізуються тексти найкращих юридичних творів і публічних промов.

"Судова риторика" або "Риторика для юристів" — школа риторичного мистецтва, в якій студенти не тільки одержують необхідні теоретичні знання про риторичку загальну і судову, історію світової і вітчизняної риторики, види красномовства (судове, академічне, дипломатичне і пропагандистське), призначення і специфіку судового мовлення, зокрема, кримінального і цивільного та ін.), але й мають можливість застосувати набуті знання щодо способів і методів аргументації, мовленнєвих засобів логічності та впливу промови, етики мовленнєвої поведінки оратора та ін. на практиці, укладаючи промови від імені прокурора і адвоката та беручи участь у спеціальних навчальних ігрових ситуаціях. Ефективною формою навчання мовленнєвої майстерності є аудиторний текстуальний аналіз найкращих зразків судових промов, який допомагає студентам проникнути у словесну лабораторію видатних правників та пізнати "секрети" їх красномовства.

Майбутнім юристам треба оволодіти нормами офіційно-ділового, наукового і публіцистичного стилів, знати жанрову класифікацію, специфічні риси і мовні засоби кожного функціонального стилю. У цьому плані корисними вважаємо науково-практичні семінари, що готують студентів до нормопроектувальної діяльності («Мова закону і законодавча техніка», «Мовно-термінологічне опрацювання юридичних документів», «Лінгвістичний аналіз і експертиза законопроектів», «Укладання та редагування юридичних текстів», «Проблеми перекладу правової літератури» та ін.).

Для підготовки студентів до науково-дослідницької роботи доцільно організувати науково-практичні семінари «Мова, термінологія, стиль наукової роботи», «Основи наукових досліджень у юриспруденції», для яких вихідними питаннями є: методологічні засади та методика сучасних наукових досліджень; етапи підготовки й написання дипломних та курсових робіт, наукових статей, магістерської дисертації; практичні рекомендації щодо мовно-стилістичного і технічного оформлення праць, їх окремих композиційних частин, бібліографії.

Навички написання публіцистичних творів з правової тематики майбутні правознавці формують під час роботи науково-практичного семінару «Мова і

стиль сучасної юридичної періодики та тележурналістики», на якому аналізуються різноманітні вербальні засоби впливу на читача або аудиторію (лексичні, стилістичні, емоційно-експресивні та ін.).

Зважаючи на те, що сучасна мовна освіта студентів-правників є комплексною і багатоаспектною, подальшого розвитку й удосконалення потребують методологічні засади, методи і прийоми вивчення професійної мови і термінології у вищих навчальних закладах.

И.Л. Барыш

Винницкий государственный педагогический университет

Научный дискурс и модель субъектно-адресатных отношений (межъязыковой аспект)

Особенностью научной коммуникации является то, что она происходит в многокультурном пространстве, межъязыковом коммуникативном сообществе. Сопоставительный анализ научных текстов, создаваемых в разных культурных традициях, дает представление о разных моделях коммуникативной / текстовой компетенции носителей языка, связанных с ценностной ориентацией данной культуры [1,2]. В понятие текстовой /коммуникативной/ текст-типической компетенции входит, несомненно, владение социокультурным регистром, который можно представить как выбор языковых форм, типичных речевых формул, коммуникативных моделей или структур, подходящих для специфического или типового употребления и апробированных социально. Поэтому один и тот же текст может по-разному расцениваться представителями разных лингвоколлективов : в одних случаях как излишне описательный, в других-как заформализованный, схоластичный. Суждение читателя о тексте зависит от его происхождения, родного языка, межкультурных знаний, стереотипов, т.е. связано с определенной этнокультурной традицией и ее ценностной ориентацией.

Некоторые довольно общие выводы уже сделаны западными этнолингвистами (Clyne 1981; 1987; SaviHe-Troike 1982; Van Dijk 1983; 1990; Swales 1990) и касаются в первую очередь западного (англо-американского) и восточного (азиатского) образцов научной коммуникации. Западную культуру исследователи считают индивидуалистской, связанной с авторитарным стилем, , эксплицитно выраженными категоричными характеристиками [3]. Восточное общество - пример коллективного, гармоничного начала, где естественной, если не желательной нормой становится недостаточная определенность, кодирование информации [4].